

MANUAL DEL COMÚ, 1565 - 1574

CONTEXTUALITZACIÓ DE L'ACTUACIÓ ARXIVÍSTICA I DESCRIPCIÓ DEL CÒDEX

El còdex després de la seva restauració

El Manual del Comú, o de la universitat de Palamós, és un llibre d'un valor singular: es tracta del manuscrit o còdex en què es van anar recopiant les actes que escripturaven algunes de les actuacions més importants que van portar a terme els òrgans de govern de la vila durant el període 1565-1574. Amb aquesta cronologia tan reculada, és el recull més antic d'aquestes característiques que conserva el Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, encara que no el més antic de què es tenen notícies, ja que consta l'existència a l'Arxiu Històric de Girona de dos manuals més d'actes d'aquesta universitat de les etapes compreses entre els anys 1517 i 1555 d'una banda, i 1554 i 1557, de l'altra.

Si l'antiguitat del manuscrit ja justificaria per si mateixa una intervenció global i preferent en el document, la seva amplitud cronològica i la riquesa de les informacions que conté no fan sinó incrementar encara més el seu valor. El Manual registra gairebé deu anys d'accions municipals en 162 actes, la majoria de les quals ofereixen una gran quantitat i varietat de notícies sobre el Palamós de la segona meitat del segle XVI. Per tot això, l'interès del volum com a font per a l'estudi de la història de la vila en aquest període de temps resulta indiscutible. I, encara més, el seu valor per a conèixer el funcionament de les institucions públiques de la població i, molt especialment, el seu govern local, que no té paral·lel en cap altre document històric conegut.

Plecs que componen els quaderns del Manual restaurat

Com la majoria de llibres que es van utilitzar en l'època medieval i moderna per a registrar-hi actes, el Manual de la universitat de Palamós de 1565-1574 és un còdex format per la superposició de diversos quaderns de paper, en concret vuit. Els fulls que componen aquests quaderns s'anomenen tècnicament plecs, bifolis o dobles folis a causa de les seves grans dimensions i s'hi utilitzen plegats pel mig formant dos folis. Tots els quaderns del manuscrit estan constituïts per dotze o tretze bifolis, a excepció d'un petit conjunt de quatre fulls de menor dimensió que es va cosir entre les seves pàgines 116 i 125. El registre conserva actualment 203 fulls escrits o útils, no numerats en origen, i el full de respecte anterior, que també pertany al còdex original i conté el seu títol i alguna anotació posterior més. El paper de tots els folis és del mateix tipus i presenta, per tant, un gruix, una textura i un color homogenis al llarg del volum; l'única filigrana o

marca d'aigua que s'aprecia a contrallum en alguns fulls, que identifica els artesans que van fabricar-los i consta del dibuix d'una creu sobre un globus dividit en dues parts, amb les inicials M-I a la inferior, confirma que tots procedeixen del mateix molí.

Tal com era habitual en el moment de l'elaboració del Manual, els documents no es van anotar en el volum ja confeccionat, sinó als plecs solts, que es van enquadrar després d'haver estat escrits. Pot observar-se la intervenció de diverses mans en la còpia de les actes. Els escriptors o amanuenses van emprar-hi l'escriptura anomenada humanística cursiva, la més utilitzada a les escriptories catalanes al segle XVI, i van executar la lletra de manera ràpida i, en algun cas, força descurada, utilitzant moderadament el recurs de l'abreviatura. A causa del caràcter essencialment funcional del còdex, no s'hi van aplicar elements decoratius, com rúbriques o caplletres decorades. El text dels documents ocupa una sola columna al llarg de tot el volum, com és usual als llibres de registre de l'època. En el procés de l'escriptura, els copistes van omplir primerament la meitat esquerra dels bifolis del primer quadern i, un cop completada l'última pàgina d'aquesta meitat, van començar a escriure a la seva part dreta; seguidament, van aplicar el mateix procediment a la resta de quaderns que havien de conformar el còdex. Per últim, els quaderns es van lliurar a l'artesà encarregat de la seva enquadració, que va cosir-los entre si i va proveir-los d'unes cobertes realitzades amb pergamí.

Aquestes cobertes, avui perdudes pràcticament en la seva totalitat i reintegrades, van donar consistència al conjunt i van protegir-lo durant anys dels agents externs que, com l'aigua i la llum, podien deteriorar-lo. Les poques restes que se'n conserven deixen veure que l'enquadernació original del manuscrit hauria tingut la forma anomenada "de cartera", un model que es va utilitzar amb freqüència en la relligadura dels llibres de registre contemporanis del Manual. El tret més característic de l'enquadernació de cartera és la presència d'una solapa que perllonga la tapa posterior del llibre i que està provista d'un o més botons de cuir; aquests botons es tanquen amb abraçadores unides a la coberta anterior, mantenint així el volum clos i protegit. Juntament amb el Manual s'ha conservat també un full de pergamí que procedeix d'un còdex medieval i que, estant ja en desús, es podria haver reutilitzat en algun moment per a reforçar les seves cobertes, una pràctica que era pròpia de l'hàbit de reaprofitament de recursos que caracteritza l'etapa històrica en què va elaborar-se el manuscrit i els segles que van seguir-la.

Malgrat l'interès per la conservació que posa de manifest la cuidada confecció del volum, el pas del temps i algunes incidències inevitables hi van deixar sentir els seus efectes. I aquests efectes eren greus. Abans del 2010, el Manual es conservava en un estat tan deficient que la seva consolidació i restauració eren, a més d'imprescindibles, urgents. Aquesta intervenció va ser confiada a la restauradora Dolors Velasco, especialista en restauració de manuscrits i documents antics escrits en paper i pergamí, i ha permès que el còdex es conservi en el futur en les millors condicions.

La humitat ha estat l'agent que ha afectat el Manual de manera més greu al llarg de la seva història. Una part molt important del patrimoni documental català es va conservar en espais molt inadequats i en condicions deficientes fins a la seva instal·lació en els arxius actuals. Com a conseqüència d'aquest fet, molts documents històrics van patir inundacions, degoters i altres desastres semblants en el transcurs dels segles. Aquest ha estat el cas del Manual de la universitat de Palamós de 1565-1574, que es va veure afectat per una inundació produïda en circumstàncies que es desconeixen. L'enquadernació i els quaderns més exteriors del volum van ser, òbviament, les parts més danyades per l'aigua, que sembla haver estat la causa que s'hagi perdut íntegra la seva coberta posterior i gairebé tota l'anterior. Com ja s'ha indicat, les cobertes de pergamí del manuscrit protegien els fulls de paper, més febles, del deteriorament provocat per la humitat i per altres agents externs. Un cop privats d'aquesta protecció, els primers i els últims quaderns del còdex van quedar exposats directament a l'acció de tots aquests agents.

Detall de l'enquadernació "de cartera" del Manual

Estat del Manual abans de la seva restauració

Full de guarda del Manual
abans de la seva restauració

Els primers folis del Manual van patir de manera molt acusada els efectes de l'aigua i dels fongs i bacteris que hi van créixer després que es produís la inundació. Aquests efectes s'han traduït en la destrucció d'una part molt important del suport de paper dels fulls i, per tant, en la pèrdua irreparable de l'escriptura que contenien aquestes zones destruïdes. Però l'acció de l'aigua ha estat encara més perjudicial sobre els últims folis del manuscrit: aquest ens ha arribat incomplet per la seva part final, on s'han perdut gairebé totes les escriptures de l'any 1574, l'últim que s'havia inclòs originàriament al volum, com a conseqüència, molt probablement, de la inundació. En altres casos menys greus, i sense arribar a la destrucció completa del suport, l'aigua i els microorganismes van provocar la pèrdua de consistència del paper conservat, que s'havia tornat molt vulnerable a qualsevol manipulació, de tal manera que, si no es consolidava, el risc que s'acabés perdent amb la consulta del manuscrit resultava molt elevat. Per últim, la humitat va alterar també la tinta de l'escriptura, que s'havia decolorat fins a fer-se pràcticament invisible a l'ull humà en els casos d'afectació més extrema, que, afortunadament, són poc freqüents al Manual.

A més de les cobertes i els fulls, també els fils del cosit que unia els quaderns van resultar molt afectats per l'acció de l'aigua. La seva alteració va provocar que el primer quadern es desprengués del conjunt i es conservés aïllat de la resta del còdex. Tot i haver-nos arribat físicament disgregat del volum, la relació conceptual d'aquest quadern amb el Manual era ja coneguda des de fa anys, i ha pogut precisar-se encara més gràcies a l'anàlisi del contingut

d'una i altra parts que s'ha realitzat en el transcurs de la intervenció que presentem amb aquestes línies. A partir d'aquest estudi, s'ha constatat que el quadern no només té una vinculació intel·lectual directa amb el Manual, com ja se sabia, sinó que en constitueix la primera part i conté les seves actes més antigues, que daten dels anys 1565 i 1566 i els primers mesos de 1567. Aquesta constatació ha permès restituir el quadern a la seva ubicació original dins el volum i ampliar la data inicial del Manual, que anteriorment s'havia establert en l'any 1567 i ara ha quedat fixada, de manera ja definitiva, en l'any 1565.

Després de l'aigua, la corrosió de les tintes que es van emprar per a anotar-hi les actes ha estat l'agent que més ha degradat el manuscrit. Durant el segle XVI va ser molt habitual l'ús de les anomenades tintes metal·logàliques en l'escriptura dels documents de caràcter jurídic com els que es recullen al Manual. A causa dels components àcids que intervenen en la seva elaboració, aquestes tintes són inestables químicament: s'alteren en combinació amb la humitat ambiental i perforen els suports de paper sobre els quals s'han utilitzat. En els seus estadis més avançats, l'alteració de la tinta provoca la desintegració completa i irreversible de tota la caixa d'escriptura del document, l'àrea ocupada pel seu text, de tal manera que es conserven únicament els marges i les altres zones no escrites dels fulls. Algunes parts del Manual de la

La corrosió de les tintes causà un deteriorament important del còdex

universitat de Palamós presentaven una corrosió de la tinta força avançada abans de la seva restauració. Aquesta alteració era, sens dubte, un dels factors que més comprometien la seva conservació, especialment perquè, a diferència d'altres que havien afectat el còdex en el passat, com la inundació a què es refereixen els paràgrafs anteriors, era un procés plenament actiu fins el moment de la seva restauració i que es relacionava directament no amb elements externs al volum, sinó amb algunes de les seves característiques materials intrínseques. La intervenció sobre les parts més afectades per la corrosió resultava urgent si es volia evitar que la perforació del paper acabés provocant la pèrdua irrecuperable de l'escriptura d'àrees més o menys extenses d'algunes actes del Manual.

Gràcies a la consolidació i la restauració del còdex que l'especialista Dolores Velasco va realitzar el 2010, han pogut frenar-se i corregir-se els efectes d'aquests i d'altres factors que l'havien deteriorat, com algunes manipulacions agressives que n'havien alterat l'última part, i també de l'envelliment mateix dels seus materials, de manera que en queda garantida la conservació futura en condicions òptimes.

Documents del s. XV localitzats
a l'interior del Manual

efecte, el volum es va anar formant al llarg d'aquests anys amb les actes que recollien per escrit alguns dels principals negocis que afectaven el comú de Palamós i que van signar els seus òrgans de govern, especialment els dos que es coneixen amb els noms de Juradesc i Consell Estret.

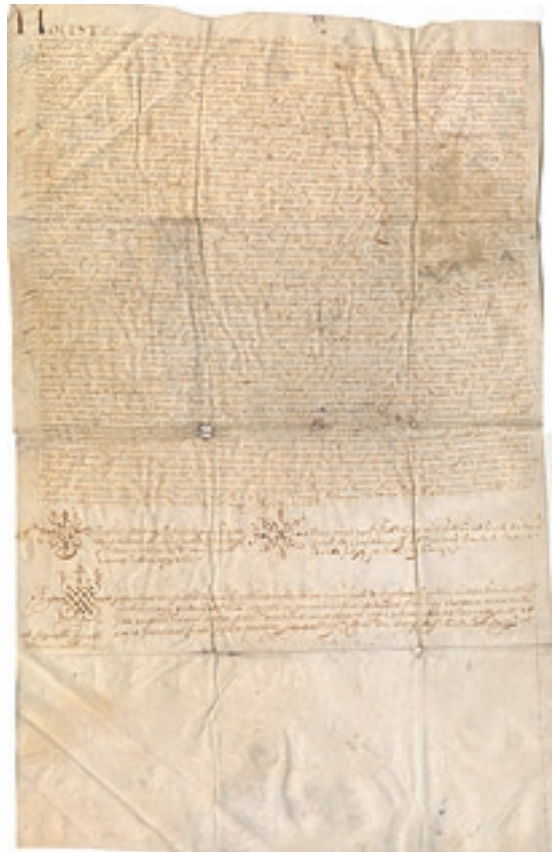
Com és sabut, Palamós es va fundar l'any 1279 per iniciativa del rei Pere II, que estava interessat a construir un nou port de mar a les costes de l'Empordà. El 3 de desembre del mateix any el monarca va concedir a la vila recentment creada una carta de poblament, l'anomenada Carta Pobla, que es conserva al Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, en què es detallen els deures i els privilegis que tindrien tots els homes i totes les dones que la poblessin. Paral·lelament, es va crear també la batllia de Palamós, que era el territori on el batlle de Palamós administrava justícia, primer com a representant del rei i més tard com a representant del comte. L'abast territorial d'aquesta batllia va variar al llarg dels segles, però des del moment de la seva creació va incloure les parròquies de Vila-romà, l'actual poble de Sant Joan de Palamós, i Vall-llobrega,

L'estudi de les escriptures registrades al Manual ha estat l'objecte de la segona part de la intervenció que s'hi ha portat a terme. Aquest estudi ha anat acompanyat de l'elaboració d'un índex dels documents, que facilitarà a totes les persones interessades en la seva consulta la seva ràpida localització al manuscrit. A més de les 162 actes assentades al registre, l'última de les quals ens ha arribat ja incompleta, s'han inclòs també en aquest índex les notícies corresponents a cinc documents de les primeres dècades del segle XV que es van trobar inscrits a quatre fulls volants conservats, amb tota probabilitat per atzar, a l'interior del volum, encara que no consti la seva relació amb el contingut del Manual.

S'ha avançat abans que el Manual de la universitat de Palamós de 1565-1574 és el recull de gairebé deu anys d'actuacions municipals. En

territoris que, malgrat estar integrats a la batllia, van disposar d'un govern municipal propi i autònom, diferent del de la vila i la parròquia de Palamós, durant tota la baixa edat mitjana i l'època moderna.

Tal com passava simultàniament a la resta de poblacions de Catalunya, en els primers anys de la seva història els assumptes col·lectius de la vila de Palamós els decidia el conjunt dels seus caps de família. Però, a mesura que va augmentar el seu nombre d'habitants i es van incrementar les qüestions que calia regular, aquestes assemblees generals de veïns van esdevenir cada cop més ineficaces per a resoldre els temes d'interès comú: arribar a acords en unes reunions tan àmplies es feia molt difícil, de manera que les qüestions plantejades quedaven molt sovint sense resoldre's i, el que encara era pitjor, es produïen disputes i baralles entre els veïns. Per a intentar evitar aquests desordres, l'any 1358 el rei Pere III va concedir a la vila la facultat que, per primer cop des de la seva fundació, elegís uns representants encarregats de la seva administració. Aquesta facultat es va recollir en un privilegi que fixava també el procediment que havia de seguir-se en l'elecció d'aquests representants. Malgrat la bona intenció de la

Còpia de 1589 de dos privilegis que regulen l'elecció dels jurats. Pergamí n.12.
Fons Ajuntament de Palamós

iniciativa, les seves deficiències es van fer evidents molt aviat: com que el nomenament de les autoritats continuava essent responsabilitat del conjunt dels veïns de la vila, van continuar produint-se els mateixos aldarulls i escàndols que s'havien originat abans de la concessió reial. No hi havia dubte que el sistema electoral no era adequat i que s'havia de modificar. La reforma va arribar l'any 1448 per mitjà d'un altre privilegi reial, que en aquest cas va atorgar la reina Maria en qualitat de lloctinent general d'Alfons IV.

Des de mitjan segle XV, gràcies a la regulació que contenien aquests dos privilegis, i especialment el que havia signat la reina Maria, el conjunt dels habitants de la vila, entitat que rebia els noms de comú o universitat, es va organitzar políticament en tres òrgans de representació, que eren els encarregats de prendre decisions i d'executar-les en nom de tota la col·lectivitat. Aquests tres òrgans eren el Consell General, el Consell Estret i la Juraria o el Juradesc de Palamós. El Consell General va substituir l'antiga assemblea general de veïns, i en reduí la composició; a falta

d'estudis més aprofundits que aportin noves dades respecte a aquest fet, es coneix encara poc com estava constituït i quines eren les seves atribucions.

El Consell Estret era una comissió permanent i més restringida del Consell General i resolvia els assumptes corrents de la vila que no feien necessària la convocatòria d'aquest altre consell. Des de l'any 1448 estava format per catorze membres o consellers, que es repartien de manera més o menys paritària entre els tres estaments o mans en què es dividia la societat, la mà major, la mitjana i la menor. Per últim, la Juraria o el Juradesc era un conjunt de tres magistrats, un de cadascuna de les tres mans, que es coneixien amb el nom de jurats. Les seves funcions principals consistien a executar les decisions dels dos consells anteriors, convocar-los i presidir-los i proposar-hi les qüestions que havien de discutir. El mandat dels jurats i els consellers de Palamós tenia una durada d'un any i es renovava cada diumenge de Pentecosta. L'elecció dels càrrecs seguia un sistema mixt que combinava la insaculació i el nomenament directe: pel primer d'aquests mètodes, s'extreien a sort d'una bossa o sac els noms d'uns electors a qui l'atzar atorgava la responsabilitat de designar els jurats de la nova legislatura; a continuació, els jurats entrants i els seus electors triaven els consellers del mateix exercici.

Aquesta era l'organització del govern local vigent a Palamós en el moment històric en què es va elaborar el Manual de la universitat de 1565-1574 i que va continuar essent-ho, sense modificacions substancials, fins que Felip V va abolir les institucions catalanes i va imposar el nou ajuntament borbònic per mitjà del Decret de Nova Planta del Principat de Catalunya, que es va publicar l'any 1716.

Amb molt poques excepcions, els documents que es van registrar al Manual són escriptures públiques, és a dir, escriptures que es van signar davant d'un notari públic, en concret el de la localitat mateixa de Palamós. Moltes d'aquestes actes, es refereixen a aquesta circumstància als seus encapçalaments, com aquest fragment de l'arrendament dels impostos municipals de l'any 1566: “[els jurats de la universitat de la vila de Palamós,] *habentes a dicta universitate plenum et liberum posse et omnimodam facultatem, prout de dicto nostro juradescho et potestate plene constat* publico instrumento in presenti notaria ville Palamosii confecto *die decimo mensis junii proxime lapsi...*” [la remarca tipogràfica és nostra]. Com moltes altres poblacions de l'actual comarca del Baix Empordà, Palamós va disposar dels serveis d'una notaria pública des del final de l'època medieval. En concret, i segons algunes notícies conegudes, la notaria de Palamós s'hauria creat al voltant de l'any 1339 gràcies, també, a un privilegi reial. Durant els primers segles de la història de la vila, les actes que escripturaven els negocis de la seva universitat es van inscriure als llibres de registre d'aquesta notaria, barrejades amb els documents dels particulars de la localitat i dels pobles del voltant. Qui vulgui conèixer avui el seu contingut haurà

d'identificar-les primer en aquests registres entre un gran volum d'escriptures que recullen les últimes voluntats dels veïns, les condicions econòmiques dels seus matrimonis, les vendes i els arrendaments de les seves terres, els inventaris dels seus béns i, en general, tots els negocis i actes que van firmar els habitants de Palamós i de les poblacions properes. Localitzar els documents propis de la universitat entre tots aquests no resulta fàcil ni ràpid, ni tampoc ho era per a les autoritats locals del segle XVI, que havien de consultar-los amb freqüència per tal de comprovar que es complissin les resolucions i els pactes que contenien. Aquesta dificultat va portar els representants del comú de la vila i la parròquia

de Palamós a decidir que les seves escriptures, o almenys una part d'aquests documents, es copiessin en uns volums especials que només contindrien aquestes actes, com el Manual de la universitat de 1565-1574, on seria molt més fàcil trobar-les quan calgués consultar-les. Segons alguns indicis, la determinació hauria estat presa a l'inici del segle XVI i no va comportar que les actes fossin objecte d'un doble registre, decisió aquesta última que hauria incrementat les seves probabilitats de conservació. Així que els instruments que es van registrar a partir d'aleshores als recentment creats manuals d'actes de la universitat van deixar d'inscriure's als llibres de registre comuns de la notaria de Palamós, que, en canvi, van continuar recollint la major part de les escriptures de les universitats dels pobles veïns de Vila-romà i Vall-llobrega fins a la segona meitat del segle XVIII.

A diferència del llibre de la universitat de Palamós de 1517 a 1555 que s'ha esmentat abans, que és una recopilació pràcticament exhaustiva de les actes del comú de la vila, el Manual de la universitat de Palamós de 1565-1574 és un recull selectiu d'escriptures. Els instruments que s'hi apleguen es poden agrupar, en la seva gran majoria, en tres conjunts molt homogenis: el primer està format per les actes d'elecció dels càrrecs municipals de la vila i la parròquia de Palamós; el segon, pels instruments d'arrendament dels seus impostos locals, i l'últim, per les actes de nomenament de representants o síndics, que actuaven en nom dels jurats i el municipi en situacions particulars. El còdex no registra, en canvi, altres escriptures que també es relacionen directament amb l'administració de la població i que es van anotar als manuals de la notaria local o en alguns llibres especials de la seva universitat, com els del clavari, dels quals el Servei d'Arxiu Municipal de Palamós conserva també alguns exemplars.

Llibre del clavari, 1562-1581.
Fons Ajuntament de Palamós

Elecció dels jurats i els consellers, 1568

Les escriptures que formen aquests tres grans grups apareixen intercalades al Manual, on, amb poques excepcions, es van anar copiant en l'ordre cronològic en què s'anaven signant. Com és característic de la documentació notarial, les actes de cada grup presenten una estructura i una formulació pràcticament idèntiques i només varien les disposicions particulars de cadascuna. I, com és habitual també entre els documents notarians catalans de fins a la segona meitat del segle XVIII, estan redactades en llatí en la seva gran majoria.

L'instrument que obre el Manual és l'acta d'elecció dels jurats i els consellers de Palamós de l'any 1565. El segueix una sèrie de documents molt breus que contenen el nomenament de les altres autoritats principals del municipi. Com que tots aquests càrrecs es renovaven cada any, aquest

conjunt d'escriptures apareix repetidament al llarg del volum, des d'aquest any fins al 1573. En total, aquestes actes electorals sumen 72 dels 162 instruments que hi ha al còdex. Molt riques en informació, les escriptures narren amb detall el procediment que se seguia en l'elecció dels oficis municipals de Palamós a la segona meitat del segle XVI, que, com s'ha assenyalat, estava regulat per la normativa que havien fixat feia dècades els privilegis de Pere III i la reina Maria i també, en alguns aspectes secundaris, pel costum: Els tres jurats i els catorze consellers sortints de la vila, o els adjunts que substituïen els consellers que no podien assistir a la convocatòria, es reunien cada any el diumenge de Pentecosta per a elegir els seus successors. En el període que queda registrat al manuscrit, la reunió tenia lloc a la Casa del Consell de Palamós, que estava situada a l'interior de l'església de Santa Maria, prop del cor, on els convocats acudien cridats pel toc de la campana del temple. Les actes del Manual, com aquesta de l'elecció de l'any 1568, descriuen aquest cerimonial pràcticament sense variants: *"In Dei nomine, amen. Noverint universi quod sub anno a Nativitate Domini millessimo quingentessimo sexagessimo octavo, die vero dominico sexto mensis junii intitulado, in quo scelebratur dies festus Pentecostes, (...) convocati et congregati honorabiles jurati dicte ville Palamosii una cum eorum Consilio Stricto in Domo Consilii, que scita est intus ecclesiam dicte ville Palamosii et apud eorum eiusdem ecclesie, ad sonum sive repicamentum et tactum squille ecclesie predictae Palamosii, prout moris est..."*

Els instruments enumeren a continuació els assistents a l'acte, que, amb excepcions molt comptades, s'identifiquen només amb el seu nom. De manera general, el més habitual a la identificació dels atorgants d'un negoci jurídic recollit en un document notarial, com ho són aquestes actes, és que els noms dels actors s'hi acompanyin de la notícia del seu ofici o professió i del seu lloc de residència o origen. La manca d'aquesta informació és una característica particular de les escriptures de contingut electoral del Manual i s'ha de lamentar perquè obliga a utilitzar altres fonts documentals complementàries si es vol conèixer l'estatus socioeconòmic de les persones que van accedir al govern municipal de Palamós en aquest tram final del segle XVI.

Un cop reunides les autoritats cessants a la Casa del Consell, podia començar ja l'elecció dels nous jurats i consellers, que es desenvolupava d'acord amb la reglamentació establerta l'any 1448 per la reina Maria. La mecànica que s'hi seguia combinava l'extracció a la sort segons el ritual de la insaculació i la designació directa dels càrrecs i es troba descrita minuciosament a totes les escriptures: S'elaboraven catorze boles de cera de petites dimensions, anomenades rodolins, i s'introduïa a l'interior de cinc d'aquestes boletes un fragment de pergamí que tenia anotada la paraula "*Elector*", que havia de quedar ben ocult per la cera. Els rodolins es posaven en una bossa de roba o en un petit sac (d'on deriva el nom d'*insaculació*, que significa "introducció en un sac", amb què es coneix aquest cerimonial electoral) i se sacejaven a fi que es barrejessin bé els

Nomenaments dels càrrecs municipals de Palamós, 1568

que contenien el fragment de pergamí i els que no. A continuació, un infant d'aproximadament set anys s'encarregava de treure'ls del sac i de repartir-los entre els consellers sortints en l'ordre en què estaven asseguts. Els cinc consellers a qui tocava en sort un dels rodolins que contenia l'anotació "*Elector*" rebien, per atzar, la responsabilitat d'elegir els tres jurats que regirien la vila i la parròquia durant l'any següent d'entre els membres dels seus tres estaments socials o mans.

Immediatament després de la seva elecció, els tres nous jurats i els seus cinc electors nomenaven conjuntament els catorze consellers del proper mandat. S'encetava aleshores la darrera part de l'acte electoral, en la qual els membres del Juradesc i del Consell Estret recentment constituïts designaven aquests altres càrrecs, tots ordinaris, de la nova legislatura: els tres obrers de l'església parroquial de Santa Maria, que s'encarregarien de la seva administració; els dos oïdors de comptes dels jurats i el clavari sortints, que serien els responsables de revisar i aprovar, si era el cas, els seus comptes; el clavari, que tindria al seu càrrec les finances municipals; el mostassaf, que s'ocuparia de controlar els pesos i les mesures que s'utilitzaven en la venda dels aliments i la bona qualitat i el preu d'aquests productes; els dos administradors de l'Hospital dels Pobres de la vila; els dos obrers o administradors de la capella de Nostra Senyora de Gràcia i, per últim, l'obrer de la capella de Nostra Senyora de Pietat de la parròquia de Vila-romà. Com s'ha indicat abans, l'elecció de totes aquestes autoritats es registrava al Manual en uns instruments molt breus, on es descriuen les competències i obligacions dels càrrecs de manera concisa i sense formulismes.

L'organització administrativa de Palamós era, però, més complexa i incloïa altres oficis que també eren necessaris per al bon funcionament de la col·lectivitat. Alguns d'aquests oficis eren transitoris i s'elegien en circumstàncies especials, com, per exemple, en temps d'epidèmies, però d'altres eren de nomenament ordinari, com els dos prohoms que el Consell General de Palamós elegia cada any perquè jutgessin les causes rústiques de la vila i la parròquia. Per raons que es desconeixen, la designació de tots aquests càrrecs no es va inscriure al còdex, sinó als llibres de registre de la notaria de Palamós, que, per aquest motiu i com en altres casos, es converteixen en una font complementària imprescindible per a resoldre algunes de les llacunes i dels interrogants que ofereix la consulta del Manual.

Entre les principals funcions dels òrgans de govern de nova constitució hi havia les de fixar, cobrar i gestionar els impostos o imposicions locals, que eren la principal via de finançament de la població. La recaptació d'aquests tributs s'arrendava o venia en subhasta pública al major postor. Les escriptures relacionades amb aquestes vendes formen el segon grup més destacable d'actes, en nombre d'unitats, que pot identificar-se al Manual i sumen un total de 64 documents, entre els instruments d'arrendament pròpiament considerats i les escriptures amb què els jurats de la vila establien després la forma en què cada beneficiari havia de fer efectiu el preu de la seva concessió.

Fins al final del segle XV, quan les universitats van assolir autonomia plena en matèria tributària, els municipis catalans no van tenir la potestat de crear impostos, sinó que aquesta facultat corresponia al monarca. L'any 1376, gràcies a un privilegi que l'infant Joan va concedir

a la vila, Palamós va obtenir el dret d'imposar uns tributs fixos amb què sufragar les seves despeses comunes, que estaven relacionades molt especialment amb les necessitats de defensa i d'abastament de productes bàsics. Totes les actes de caràcter fiscal que s'inclouen al Manual fan referència a aquests impostos regulars, uns tributs indirectes que gravaven la venda al detall, el consum i, en alguns casos, també la producció, fins i tot la destinada al consum propi, d'aliments, productes manufacturats i béns mobles i immobles a la vila de Palamós i al terme de Sant Esteve de Mar. En cap cas no s'hi troben informacions relatives a impostos de caràcter temporal, com les talles, que la universitat podia fixar en circumstàncies especials.

El 1565, any en què s'obre el còdex, els habitants de Palamós pagaven sis d'aquests impostos indirectes, les anomenades imposicions o drets de la carn, del vi, del vuitè o la fleca, de la taverna, de la mercaderia i de la plaça; aquest últim era un impost de creació aleshores recent i, per aquest motiu, també rep el nom de “dret nou” a les primeres actes d'arrendament registrades al Manual. Però, com que les necessitats col·lectives de la vila van anar augmentant durant els anys següents i aquests gravàmens eren la seva font d'obtenció de recursos més important, també es va incrementar el nombre de tributs indirectes que s'hi recaptaven, que a partir de l'any 1570 van passar a ser-ne set amb la incorporació de la nova imposició de l'oli i la seva botiga. El ventall de productes que gravaven aquests impostos era molt ampli, tal com deixen veure les seves denominacions, i, de fet, eren pocs els articles de consum habitual que no estaven subjectes al seu pagament: el pa, els cereals, la farina, els llegums, els fruits secs, la carn, el peix, la sal, l'oli, el vi, la llenya, la ferramenta, el cuir i el calçat, els vaixells i les eixàrcies, els productes de merceria i farmàcia, els animals de treball i, fins i tot, els esclaus i les esclaves, que, procedents principalment del nord d'Àfrica, el Pròxim Orient i Àsia, van ser presents a la societat palamosina entre els segles XIV i XVII, eren alguns dels principals productes i béns que quedaven carregats per un o altre d'aquests tributs.

Algunes imposicions agrupaven més d'un article. La del vuitè o la fleca, per exemple, carregava la producció i la venda del pa i el bescuit, un pa que es coïa dues vegades perquè s'assequés i es conservés durant més temps i que s'utilitzava sobretot per a proveir les barques, però també el comerç del dit “peix de tall”, que era el que es venia a talls a causa de les seves grans dimensions, com la tonyina, el bonítol, la cèrvia o l'anfós, i el dret anomenat primer de la plaça i després de la volateria agrupava la llenya i el carbó, l'aviram i la cacera. L'impost que reunia el volum més gran de productes era el de la mercaderia, que gravava el consum i la venda de molts aliments (el peix menut i gros, diversos cereals i llegums, la farina, els fruits secs, els formatges, la mantega, l'oli i la sal, entre d'altres) i uns quants articles manufacturats (per exemple, la ferramenta, el cuir i el calçat, la llana i alguns productes de merceria i apotecari,

com les candeles de sèu i cera), el comerç de béns com el bestiar no destinat a l'alimentació humana i els esclaus, la construcció de naus al port de Palamós i al terme de Sant Esteve de Mar, i també les rendes i la venda i concessió emfitèutica de cases i terres de conreu. Per aquest motiu, era la imposició més rendible i la que solia arrendar-se a un preu més alt: l'any 1567 es van pagar per aquest tribut 400 lliures barceloneses, la suma més alta que registra el Manual. En l'extrem oposat hi havia el dret de la plaça, que no va superar mai en el període 1565-1573 les 30 lliures de preu.

Les actes d'arrendament d'impostos que s'inclouen al còdex exposen el procediment que se seguia en la seva adjudicació amb força detall. La venda es feia sempre per mitjà de l'encant públic o subhasta al més-dient. Les subhastes tenien lloc a la plaça de Palamós i moltes es realitzaven a la manera dita "a la candela", un cerimonial en què l'encant s'iniciava quan s'hi presentava la primera oferta adequada; en aquest moment, s'encenia una candela i, a partir d'aleshores, podien fer-se noves ofertes o dites fins que aquesta es consumia. En algunes vendes, hi intervenia també el corredor públic de la vila, un oficial municipal que subhastava els tributs a diferents punts de la parròquia durant 30 dies o més, perquè totes les persones interessades poguessin presentar-hi les seves dites. Finalment, els jurats concedien l'arrendament al millor postor de conformitat amb el seu Consell Estret. La persona o persones a qui s'adjudicava rebien el dret d'apropiar-se de la recaptació de l'impost o d'explotar alguns serveis bàsics per a la població, com la fleca, la taverna i, des del

1570, la botiga de l'oli, a canvi de pagar a la universitat el preu pel qual havien aconseguit la concessió. El benefici que els corresponia era, per tant, la diferència entre la recaptació que obtenien i el preu que pagaven per l'arrendament.

Taba de l'arrendament de la imposició del vi, 1568

Els contractes d'adjudicació dels tributs locals de Palamós tenien tots una durada d'un any. Amb l'única excepció de la del dret de la plaça, que s'arrendava entre l'1 d'abril de cada any i el 31 de març de l'any següent, la vigència de les concessions quedava compresa entre el 25 de març, dia de la festivitat de la Mare de Déu, i el 24 del mateix mes de l'any següent. Les condicions dels contractes, com la durada mateixa, es recollien en uns documents que elaboraven els jurats i els consellers de la vila, a vegades assessorats per alguns prohoms. Aquests documents s'anomenen tabes i s'inclouen habitualment a les actes d'arrendament de les imposicions.

A diferència de la resta d'aquestes escriptures, les tabes es redactaven en català per a fer-les més comprensibles primer als postors de les subhastes i després als seus adjudicataris. Els articles que les integren contenen la normativa que regulava la producció i la venda dels productes gravats pels impostos i les obligacions i els drets que corresponien als seus arrendataris; així, a més de l'import dels tributs, fixaven els punts de venda autoritzats dels articles, els pesos i les mesures que s'havien d'utilitzar a les transaccions, la quantitat i la qualitat dels productes venuts, els preus i els marges de benefici permesos i les sancions previstes per als infractors. Aquestes mesures pretenien evitar el frau dels contribuents i garantir d'aquesta manera el guany econòmic dels adjudicataris dels impostos, però alhora també perseguïen assegurar que la vila estigués proveïda dels articles de primera necessitat i impedir les pràctiques abusives dels arrendataris; per tot això, concedien als jurats i al mostassaf la facultat de controlar la quantitat i la qualitat dels productes que s'hi venien i els pesos i les mesures que s'empraven als intercanvis. Els següents articles, que s'han recuperat de les tabes de les impositions de l'oli de 1570, i del vuitè i la fleca del mateix any, entre molts altres que es podrien haver seleccionat, expressen amb el seu llenguatge característic alguns d'aquests objectius que pretenia assolir la reglamentació municipal:

“Ítem volen los honorables jurats, Consell e síndichs que lo arrendador o arrendadors del present dret [de l'oli] hage e sia tingut a tanir provahida la dita universitat de ollis clars e gentills e de bona sabor. E, si per cars no tindrà provisió, que los dits honorables jurats qui hare són o per temps seran púgan alibertar los poblats venen, sensa exhigir-ne ell ninguna cosa fins a tant ell sia provahit. I, essent ell provahit, ningú no-n puga vendre sots las penes demont dites.”

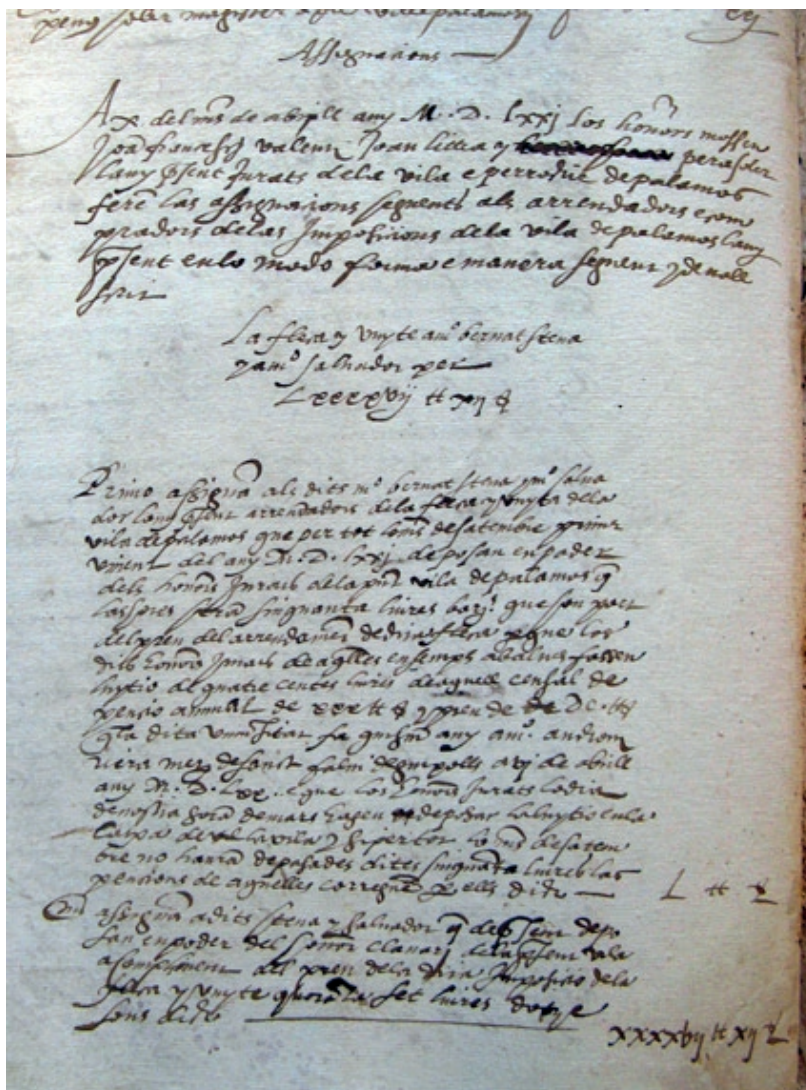
“Ítem que lo flaquer hage de tanir la fleca provahida de coernes y doblens y hage de donar lo pes en aquelles segons per los jurats y mostassaf li serà ordenat (...). Ítem és ordenat que los honorables jurats ensemps ab lo mostasaff hagen a fer afinar duas romanes, so és, una de gran y altre de xicha, y aquelles liurar al dit imposador y pesar totes las cosas que vendran e compraran en dita universitat e terme de aquella. Y axí mateix hagen de fer afinar dos corts de vi y dos cortons de olli, sis mesures de peix y aquelles hagen de donar al dit imposador. E que, a pena de sexanta sous, no sia ningun habitant ni stranger de qualsevöll grau o condició sia qui gòs vendre ni pesar ningunes de les susdites cosas sinó ab dites romanes e mesures, no perjudicant ningun dret per dites cosas tocant de dita vila sens licència de l'imposador.”

El reglament inclòs a les tabes emparava també la producció local per mitjà de normes proteccionistes, com la que prohibia als habitants de la vila de Palamós i el terme de Sant Esteve de Mar que adquirissin el seu producte al carnisser de Vila-romà, una disposició que es repeteix a totes les actes d'arrendament de la imposició de la carn registrades al Manual.

Les exempcions del pagament dels tributs que concedien els jurats de la vila són també articles molt destacats de les tabes, perquè reflecteixen amb claredat quines eren les principals inquietuds de la col·lectivitat. En principi, i amb l'excepció dels eclesiàstics, que estaven exempts de pagar-les arreu del Principat de Catalunya, tothom estava obligat a abonar les càrregues municipals, però els jurats de Palamós van atorgar molt sovint franquesses que alliberaven del pagament d'una o més imposicions, de manera temporal o permanent, alguns particulars i professionals. En el cas d'aquests últims, la mesura afavoria sobretot les activitats que es consideraven d'interès públic o que estaven insuficientment representades a la localitat i pretenia incentivar que aquests professionals s'hi establissin. Per la seva situació costanera, la vila de Palamós va estar exposada a l'atac de pirates i corsaris des de la seva fundació i, especialment, des del final del segle XV. El record de l'assalt brutal del turc Barba-rossa, que s'havia produït l'any 1543, només una vintena d'anys abans que comencés a elaborar-se el Manual, i les altres incursions pirates que tenien lloc a la costa de Palamós van convertir la defensa de la vila i la seva parròquia en una de les preocupacions més recurrents dels seus veïns i autoritats. El contingut de les tabes no pot ser més eloqüent respecte a aquesta qüestió: els milicians forasters que s'havien establert a la vila per a defensar-la, el personal de les naus armades que es trobaven al seu port i els bombarders, els artillers que servien les bombardes, van ser alguns dels principals destinataris de les franquesses atorgades pels jurats i recollides en aquests documents. Altres professionals que es van beneficiar sovint d'aquestes exempcions van ser els cirurgians i els barbers forans instal·lats a Palamós, l'hospitaler i els mestres d'escoles i cant de la vila, i alguns oficials municipals, especialment el missatger i el porrer dels jurats, així com els fusters i escultors o imaginaires que treballaven aleshores en el retaule major de l'església de Santa Maria. Entre els veïns, els receptors més habituals de les dispenses van ser aquells que havien bastit un nou habitatge, que solien beneficiar-se'n durant els deu anys que seguien la construcció de l'immoble.

La forma en què els arrendataris dels impostos feien efectiu el seu preu a la universitat de Palamós variava en alguns casos. Els de la imposició de la plaça acostumaven a pagar-lo directament al seu clavari, però aquesta era una pràctica gairebé exclusiva d'aquesta càrrega. Pel que fa a la resta dels tributs, els jurats solien assignar als seus adjudicataris un o més dels molts deutes que tenia contrets el municipi, que aquests havien de pagar i cancel·lar en satisfacció del preu de la concessió que havien rebut. Aquestes assignacions no s'inclouen habitualment a les actes mateixes d'arrendament de les imposicions, amb l'excepció de les del dret de la mercaderia, sinó que, al final del grup d'escriptures d'adjudicació de cada any, sol trobar-s'hi un document, signat pels jurats i redactat en català, en què es detalla quins eren els deutes públics que havia de saldar cada arrendatari d'un impost.

Assignació dels deutes públics feta pels jurats als arrendataris de les imposicions, 1571

Els pagaments a què es refereixen les assignacions fetes pels jurats es relacionen en alguns casos amb obligacions diverses de la universitat: alguns drets que el comte de Palamós rebia del municipi, com el de les corredories; els salaris que la vila satisfesia als bombarders i a altres professionals que hi prestaven serveis d'interès comú; el retaule de l'altar major de l'església de Santa Maria, en plena construcció a l'etapa que registra el còdex; les obres realitzades a l'Hospital dels Pobres, i algunes altres. Però el més habitual és que es vinculin amb la cancel·lació o llució dels censals que la vila venia a institucions i particulars per a poder fer front a les despeses que s'hi anaven presentant o bé, si la cancel·lació dels crèdits no era possible, amb la liquidació de les seves pensions anuals. El censal era una modalitat de crèdit que l'Església acceptava, a diferència del préstec amb interès, que condemnava com a pràctica d'usura. El venedor d'un censal, en aquest cas

la universitat de Palamós, s'obligava a pagar una pensió anual a canvi de rebre un capital; l'obligació era indefinida i només es cancel·lava quan es retornava íntegrament el capital rebut. La venda de censals va ser el mitjà més habitual d'endeutament públic de Palamós en el període que recull el Manual; i la disminució de l'endeutament a través de la lluita d'aquests crèdits era, precisament, l'objectiu de la recaptació de moltes de les càrregues que imposava la vila, tal com declaren els títols mateixos de les tabes de molts dels seus arrendaments. La majoria de creditors de la universitat palamosina eren particulars de la mateixa vila i d'altres localitats no gaire allunyades, com Sant Feliu de Guíxols, la Bisbal d'Empordà, Corçà, Foixà o Girona, i també beneficis eclesiàstics i causes pies instituïts en esglésies de la mateixa àrea geogràfica.

Els documents d'assignació inscrits al còdex contenen informació molt destacada sobre el valor del deute públic de Palamós, encara que no tant sobre la naturalesa de l'endeutament. Revelen, per exemple, les elevades quotes que va assolir el deute del municipi els anys 1570 i 1571, quan la seva universitat va vendre censals d'importants molt considerables, que després els arrendataris de les impositions locals van quedar encarregats de pagar o cancel·lar. Però, malauradament, ofereixen poques dades sobre les necessitats comunes que motivaven la venda dels crèdits. Per aquest motiu, es fa indispensable la consulta d'altres fonts documentals complementàries per a omplir aquestes llacunes. Com en altres casos semblants, les escriptures notariales són la font més útil de què es disposa per a suplir les mancances informatives del Manual. Certament, les actes recollides als llibres de registre de la notaria de Palamós d'aquest període, especialment els instruments de creació dels censals mateixos, precisen aquests aspectes i posen de manifest que la defensa militar ocupava un lloc prioritari entre aquestes necessitats col·lectives: empreses com la construcció d'un baluard a la banda d'occident de l'església de Santa Maria i d'una mitja volta a la torre de sa Punta, entre altres obres de reparació i fortificació de la muralla de la vila, o com l'adquisició de pólvora i de tres peces d'artilleria de bronze destinades a la seva defensa van ser algunes de les principals actuacions que es van finançar amb el capital obtingut a través d'aquests censals, segons reporten les seves escriptures de venda.

Altres vegades la creació dels crèdits es relacionava amb una altra de les inquietuds més recurrents del govern de la vila: el seu abastament d'aliments i, molt especialment, de forment. Aquest cereal, consumit en forma de pa, era un dels components bàsics de l'alimentació al segle XVI, sobretot entre les capes socials més humils, però les males collites causades per unes condicions meteorològiques desfavorables provocaven caresties molt importants del producte i increments abusius del seu preu. Per a frenar aquests efectes i garantir un proveïment adequat de la població, les autoritats locals de Palamós, com les de molts altres municipis, compraven forment i el redistribuïen després entre els habitants de la vila. Als llibres de registre de la notaria de la localitat

es troben assentades moltes actes de venda dels censals amb els quals la universitat de Palamós aconseguia els recursos que necessitava per a adquirir forment o farina a les zones productores del cereal d'arreu de Catalunya. Una altra destinació de l'efectiu segons altres escriptures semblants anotades als mateixos registres va ser el pagament de les campanes noves de l'església de Santa Maria, que es van comprar l'any 1569 a la ciutat de Marsella per 300 lliures. Aquests i altres crèdits eren els que els arrendataris de les imposicions locals de Palamós van haver de saldar en compliment de les assignacions que van registrar-se al Manual.

La venda dels censals no era formalitzada habitualment pels jurats o els consellers de Palamós, sinó que es confiava a uns apoderats o síndics, que la signaven en nom de la universitat. El municipi designava aquests apoderats amb unes actes que formen el tercer i últim grup d'escriptures inscrites al Manual a què s'ha fet referència abans, que es coneixen amb el nom de sindicats. Aquests són pràcticament els únics documents presents al còdex que va atorgar l'assemblea general dels caps de casa de la vila en lloc dels seus representants. Per aquest motiu, s'inicien amb una relació extensa dels veïns que assistien a l'acte de la seva signatura, una enumeració que és una font, si es vol parcial i secundària, però en qualsevol cas valuosa per a l'estudi de la demografia de la localitat, perquè constitueix un indicador aproximat del nombre de focs que hi havia a la vila i la parròquia de Palamós. La signatura dels sindicats, que, com altres negocis del comú, havia de comptar amb l'autorització expressa del batlle del comtat, acostumava a tenir lloc a l'interior de l'església

Sindicat de la universitat de Palamós signat el 1573

de Santa Maria, el punt de reunió més habitual de la universitat i el Consell General de Palamós en el període de temps que recull el manuscrit. La forma de la convocatòria seguia el cerimonial que expressa, entre d'altres, l'encapçalament d'aquesta acta, que es va atorgar el mes de juliol de 1567:

“In nomine Domini, amen. Convocata et congregata universitas hominum et singularium personarum ville Palamosii ad sonum sive repicamentum squille vel campane sclesie parrochialis ville Palamosii de et cum expressis concensu, licencia et voluntate honorabilis Joannis Ffrancisci Valentí, baiuli dicte ville Palamosii, ibidem presentis et inferius auctorizantis, intus eandem ecclesiam parrochiale Beate Marie dicte ville, ubi dicta universitas pro comunibus et similibus actibus et negociis eiusdem de anthica et approbata consuetudine convocari est solita ach etiam congregari...”

El municipi podia concedir poders molt variats als seus síndics perquè actuessin en el seu nom. Però tots els apoderats que la universitat de Palamós va nomenar amb els sindicats que es registren al Manual van rebre la potestat o bé de representar la vila en alguns dels litigis que l’afectaven o bé de vendre censals i adquirir forment i farina amb el capital obtingut. Així, dels dotze sindicats que es troben anotats al còdex, cinc contenen la concessió de poders per a actuar en plets com el que la població sostenia arran de la fundació del convent agustí de la capella de Nostra Senyora de Gràcia l’any 1568 o els que l’enfrontaven amb el fuster Joan Forner, un dels artífexs del retaule major de l’església parroquial, i amb els senyors útils de la notaria, la carnisseria i el forn de destret de la vila. I els set restants designen síndics que quedaven encarregats durant el termini d’un any de vendre censals en nom del comú, de comprar forment i farina arreu de Catalunya per a proveir-ne la botiga i els habitants de la localitat i, per últim, de traslladar aquests productes per mar fins al port de Palamós. A causa de les facultats que havien rebut, aquests apoderats consten com a “síndics de la botiga de la universitat” en algunes escriptures que s’inclouen als llibres de registre de la notaria de Palamós contemporanis del Manual.

A més dels documents que formen aquests tres grans grups d’actes, completa el manuscrit un conjunt més heterogeni d’escriptures, que comprèn també uns quants instruments de gran valor per a conèixer les institucions públiques del Palamós del moment i altres aspectes de la història política i econòmica de la població. Entre aquests instruments, mereixen esmentar-se l’acta d’elaboració de les ternes del batlle i el jutge de la vila, el comtat que van signar els jurats i els consellers de Palamós l’1 de gener de 1572 i l’escriptura que registra la consulta sobre l’ús de sardinals a les mars del comtat, que es va realitzar l’any 1574 a instàncies del lloctinent general de Catalunya, així com els documents anomenats “seguretat del carnisser”, amb els quals el propietari de la carnisseria assumia l’obligació de subministrar el seu producte en les condicions que dictaven els jurats de la vila, un compromís que naixia de la inquietud de les autoritats de Palamós per assegurar el proveïment local d’aliments a què s’ha fet referència abans. Altres escriptures del conjunt il·lustren la intervenció del comte, senyor de la vila, en els afers municipals; en són exemples, entre d’altres, l’instrument d’adhesió a la Unió contra els bandolers

i malfactors convocada pel lloctinent general del Principat que els jurats i el Consell General de Palamós van firmar el març de 1566 a petició de Ferran Folc de Cardona i d'Anglesola, una de les escasses actes assentades al Manual que documenta una actuació d'aquest consell, i el que recull la facultat del mateix senyor per a elegir, l'any 1572, oïdors dels comptes de la universitat de la vila.

Totes aquestes escriptures i altres d'igual interès que no és possible enumerar aquí es troben identificades a l'índex del manuscrit que acompanya aquest text i que s'ha elaborat amb la voluntat de donar a conèixer a totes les persones interessades el ric contingut del Manual de la universitat de la vila de Palamós de 1565-1574, que constitueix una font indispensable per a l'estudi de la història del Palamós del final del segle XVI.

Sílvia Mancebo i Garcia

Palamós, 2010